

NEMES Krisztina

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar
Germanisztika és Fordítástudományi Intézet
Veszprém, Magyarország

NYELVI EMLÉKEZET A MEQUINENSA-MÍTOSZBAN

Feltámasztott szavak

*„Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája
egykedőre elpárolog, ha minden nemzedék újra
meg újra meg nem szerzi magának.”*

(Kodály Zoltán)

A nyelv és a valóság intim kapcsolata leginkább a nyelv poétikai regiszterében érhető tetten. Nyelvi emlékezetünk hordozza a világról alkotott képünket, s a világok megszűnésével nyelvhasználatunkból kiesnek az eltűnt életmódok, szakmák, tájak jelzésére szolgáló szavak. Dolgozatom egy kortárs katalán emlékezetregény példáján mutatja be, hogy az irodalom mennyiben lehet őrzője, feltámasztója az egykori világok nyelvi univerzumának. Az aragóniai származású alkotó, Jesús Moncada irodalmi nyelvhasználata jó példa arra is, hogy egy állam nélküli nemzet nyelvéen alkotó író művére milyen hatással lehet a nyelvi normatíva, és fordítva is, hogy milyen hatással lehet egy magas szintű irodalmi alkotás a normatív nyelvre. Az anyanyelvi irodalom állam nélküli nemzetek esetében fontos többletjelentéssel és szimbolikus értékkel rendelkezik, hiszen a fordítások közvetítésével lehetővé teszi a nyelvi haza nemzetközi elismertségét.

Kulcsszavak: nemzeti-nyelvi emlékezet, katalán irodalom, diglosszia, irodalmi normatív nyelv

Jesús Moncada (Mequinensa, 1941–Barcelona, 2005) a kortárs katalán irodalom egyik legjelentősebb alkotója. Neve egyet jelent az általa teremtett irodalmi mítosszal szülővárosának, az aragóniai katalán területen fekvő, s az ország modernizációja során egy víztározó mélyére süllyesztett Mequinensának a mítikus krónikájával. Doktori kutatásom során arra próbáltam választ kapni, hogy

Jesús Moncada fő műve, a 21 nyelvre – köztük magyarra is – lefordított *A folyók városa* (*Camí de sirga*) című regény mennyiben kezelhető történeti forrásként, és mennyiben nyújt kiegészítő információt a spanyol történeti kutatásokban virágkorát élő emlékezetkutatásokhoz. Az író már a regény előhangjában kijelenti: „Bár a regény anyagát a régi Mequinensa elmúlt száz esztendejének eseményei alkotják [...], az író [...] nem a korszak klasszikus értelemben vett, történelmi krónikájának megírására vállalkozott” (Moncada 2013, 5). A nem történeti-kritikai megjelenítés ellenére azonban a katalán sajtóban a Moncada-regényekkel kapcsolatban gyakran találtam olyan kijelentéseket, hogy „[h]a valaki Mequinensa történelmét ismerni akarja, feltétlenül olvasnia kell *A folyók városát*”¹, vagy „[...] nehezen találhatnánk olyan történelemkönyvet, amelyből többet megtudhatnánk Mequinensa városáról, mint ebből a könyvből.”² Nem történelmi, hanem irodalmi krónikával van tehát dolgunk, amelyet a város kollektív emlékezeti hagyományában benne élő író állított össze. Ezzel az emlékezetregénnyel felrajzolt a katalán kultúra szellemi térképére egy várost, melyet az erőltetett ütemű francói gazdaságpolitika fizikailag megsemmisített. Azért esett erre a regényre a választásom, mert a *Camí de sirgát* én fordítottam magyarra, amit azóta is műfordítói munkám legszebb és legérdekesebb darabjának tartok, mert általa valójában egy egyedülálló irodalmi tanúságtétel közvetítője, különleges részese lettem.

Jelen tanulmányban csak a regénynek és a nyelvi emlékezetnek a kapcsolatára összpontosítok, a moncadai életművet, s főként az első regényt, *A folyók városát* tárgyaló nagyszámú katalán és spanyol nyelvű sajtó alapján.

A történetmondói hagyomány folytatása feltételezi az alapvető hordozó, az anyanyelv használatát és megőrzését, hiszen az önmagunkról mesélt történetek, melyek segítik kialakítani és fenntartani egy csoport identitását, leghitelesebben egy intim közeg, az anyanyelv közvetítésével jutnak el a csoport tagjaihoz. *A folyók városa* csakúgy, mint a Moncada-életmű többi alkotása egy különleges helyzetben levő nyelv és kultúra irodalmának terméke, mellyel kapcsolatban a katalán kultúra magterületén, Katalóniában élő J. M. Solé i Sabaté történész egy interjúbán így fogalmaz: „Állam nélküli nemzet, nyelv nélküli nép” (Alexandre 2003, 103). Bár a szerző, Jesús Moncada szintén Katalóniában alkotott, műveinek színtere azonban szülővárosa, az aragóniai Mequinensa. Ebben az aragóniai kisvárosban az emberek máig 95%-ban katalán nyelvűek annak ellenére, hogy semmiféle anyanyelvi nyelvhasználati joggal nem rendelkeznek. Az iskolai oktatás, a hivatali ügyintézés, a közúti vagy településen belüli információ 100%-ban spanyol nyelvű. Moncada anyanyelve a mequinensà, ami a nyugati

1 1988-04-19 *El Punt Diari de Girona* – Sirgant tartera, Jordi Vendrell.

2 1988-03-24 *El País* – Vida perdurable. Camí de sirga, Dolors Oller.

katalán dialektus sajátos, eredeti tisztaságú mequinensai változata.³ Ezen nőtt fel, ezen hallgatta a folyó mitikus lények, a hajósoknak a történeteit, legendáit, humorral átíratott anekdotáit. Úgy emlékszik vissza magára, mint egy „kávéháztöltelékre”⁴, aki gyermekkorától fogva szeretett a vidéki társasági élet központjában, a kávéházban időzni. Ez az intézmény az ő meghatározásában a kisváros tömegkommunikáció előtti agórája, azaz alapvető kulturális fóruma. A diglossia állapotában élő közösség körében gyűjtött történetek lejegyzése Moncada számára a hitelesség kérdését vetette fel, amiről így vall egy interjúban: „A világot a folyón, a folyó szavain át ismertem meg, s amikor leírtam, le kellett fordítanom spanyolra, úgy pedig már nem volt hiteles.”⁵ Kamaszként és fiatal felnőttként igyekezett összegyűjteni és lejegyezni a már épülő víztározók fenyegetésének árnyékában azt, ami a régi várost és a régi életmódot jellemezte. Öreg hajóácsokat, hajóskapitányokat, bányászokat kérdeztetett a mesterségük fogásairól, szavairól, mert érezte, hogy a bányák bezárásával és a folyami szállítás megszűnésével eltűnőfélben van gyerekkora hőseinek világa. Feljegyzéseit spanyolul készítette, hiszen ez volt az egyetlen általa ismert írott nyelv, de a megörökítés eredményével nem volt elégedett. Az ok ugyanaz, amiért Sebastián Juan Arbó, a *Terres de l'Ebre* (*Az Ebro vidéke*) írója⁶ sem érezte hitelesnek az ebrói hajósok szavait spanyol fordításban (Vallverdú 1968, 59).

A szerző iskolaévei alatt a Franco-korszakban a rendszer iskoláiban a katalán beszélt változatait egyszerűen *xapurreo* névvel illették, ami az ügyetlen, kevert, rossz beszéd jelölésére szolgáló kifejezés (Muñoz 2005). A diákoknak tilos volt ezt a fejletlen, kultúrátlan nyelvet alkalmazni az egymás közti beszédben is. Jesús Moncada, aki a középiskolai tanulmányait Aragónia fővárosában, Zaragozában egy bentlakásos iskolában végezte, önkéntelenül lázadt a szabály ellen, és mequinensai társaival az osztálytermen kívül anyanyelvén beszélgetett. Arról azonban fogalma sem volt, hogy ez az anyanyelv létezik írott formában is, és európai mércével mérve is jelentős irodalmi hagyományokkal bír. Már tanítóként dolgozott a szülővárosában, amikor a hatvanas évek elején egy lleidai utazás alkalmával egy antikváriumban őszinte meglepetéssel felfedezett egy polcnyi katalán könyvet, a Selecta kiadó műveit, köztük Paul Valéry verseinek katalán

3 2001-11-12 Avui - 20 anys de contes de Jesús Moncada, Ada Castells.

4 1988-06-01 *Llibreria 122* (Gremi de llibreters) - Entrevista a Jesús Moncada, alquimista del temps, Joan Peña.

5 1989-10-22 *El Día de Aragón* - Ficción y leyenda de una ciudad sumergida, Anton Castro.

6 S. J. Arbó, aki katalánul kezdett írni a 30-as években, azt vallotta, hogy valószínűleg sosem lett volna belőle kétnyelvű író, ha nincs a polgárháború, amelyet követően nem írhatott másképp, csak spanyolul. Sajnálattal állapítja meg, hogy a spanyol egyáltalán nem illik az ebrói hajósok párbeszédeinek hangulatához, amit ő megörökíteni igyekezett.

fordítását (Moret 2005, 23). Ekkor vált nyilvánvalóvá előtte, hogy a diktatúra iskolarendszerében katekézisszerűen sulykolt tétel, hogy a katalán egy fejletlen tájnyelv (Anderle 1985, 168), mely képtelen betölteni a magaskultúra nyelvének szerepét, egyszerűen nem igaz. Később jó barátja és pártfogója, a szintén mequinensai származású történész és műfordító, Edmon Vallès Barcelonából küldött neki könyveket, a Vergara kiadó Isard sorozatából (Vilardell 2011), amit talán a „Világkönyvtár Katalánul” névvel lehetne legjobban jellemezni.⁷ Ennek a sorozatnak érdeme és jelentősége, hogy a világirodalom nagyjainak katalánul való megszólaltatása által bizonyította a nyelv egyenrangúságát a spanyollal, a magaskultúra addigi egyedüli közvetítőjével, emelve ezáltal a katalán presztízsét. Moncada az 1960-as években költözött Barcelonába, s a Montaner y Simón nevű patinás kiadóvállalat irodalmi osztályán kezdett dolgozni. Itt ismerkedett meg kora katalán értelmiségi elitjének jeles íróival. A mexikói emigrációból hazatért Pere Calders, akit Edmon Vallès tájékoztatott az ifjú irodalmi ambícióiról, megkérte, hogy mutasson neki valamit az írásai közül. Ekkor, 1971-ben, harmincéves korában írta a *Fejcsere (Jocs de caps)* című elbeszélést, három hónapnyi kemény munkával, mert addig katalán nyelven még nem próbálkozott papírra vetni semmit. Caldersnak nagyon tetszett a kis írás, folytatásra biztatta az ifjút, és beavatta a katalán helyesírás rejtelseibe. Munka után mindennap a barcelonai Atheneumban írtak és beszélgettek. Moncada a mesterének tekintette Calderst, ami első elbeszéléskötetének stílusán érződik is. Bár két teljesen eltérő közegeből érkeztek (barcelonai polgári értelmiségi és vidéki munkásváros kiskereskedői család), ironikus látásmódjuk és az abszurd iránti érzékenységük rokonítja írásaikat. Pere Calders nemcsak az írás folytatására ösztökélte Moncadát, hanem arra is, hogy őrizze meg az Ebro-vidéki nyelv sajátos zamatát, kifejezéseit, fordulatait. Egy a családi levéltárban talált Calders-levél tanúskodik arról, hogy a kítűnő író tudatában volt a feladat nehézségével, s azzal is, hogy tanítványa milyen kiváló munkát végzett.

Igen figyelemre méltó nyelvi gazdagsággal rendelkezél, amikor *kezdted* az írást, de azt még tovább fejlesztetted, és úgy gondolom, sikerült megtalálnod a megfelelő arányt, ahol a (nyelvet oly gazdaggá tévő) dialektális fordulatok összhangban vannak a más területről származó olvasók érthetőség iránti igényével. Ezt elérni sokkal nagyobb munka, mint az ember gondolná, s te nagyszerű megoldást dolgoztál ki.⁸

7 Edmon Vallès maga is dolgozott a Vergara Kiadónak, és fordított is ebben a világirodalom modern klasszikusait (Greene, Orwell, Exupéry, Camus stb.) katalánra átültető sorozatban, amelynek fordítóként a katalán íróársadalom legjelesebb alkotói működtek közre: Joan Fuster, Joan Vinyes, Joan Oliver, Ramon Folch i Camarasa, Joan Sales stb.

8 Moncada Családi Levéltár. Pere Calders levele. 1983. nov. 10.

Az irodalmi díjakon túl az első kézzelfogható eredmény az 1981-ben megjelent *Balkévről jött történetek* (*Històries de la mà esquerra*) című elbeszéléskötet, amelyhez Pere Calders írt előszót. Ebben nagyra becsült tanítványát a katalán irodalom igen jelentős, személyes hangú alkotójaként mutatja be, akinek írásművészete igen távol áll a népies, hagyományőrző, romantikus, s a kivészőfélben levő ízes, dialektális fordulatok megörökítésére törekvő irodalomtól. „Ő az ország, a nyelv, a történelmi korszakfordulók és az általuk megsebzett emberek ábrázolására törekszik teljes tudatossággal” (Calders 2004, 8). Vagyis, a mester úgy érzékeli, hogy a nyelv organikus része a tartalomnak, ahhoz elválaszthatatlanul kötődik, nélküle értelmezhetetlen. Az irodalmi nyelv alatti *xapurreo*, a kezdetleges, barbár dadogás helyes ortográfiával, normatív rendbe szedve nézett vissza a papírról alkotójára, aki ezzel kapcsolatban így vall: „Végre saját szavaimat láttam, és nem kellett egy idegen nyelvi kódexet használnom ahhoz, hogy írjak” (Moret 2005, 23). Korábban „hiányzott a gyengéd, bensőséges kötődés a munkaeszközömhöz [...], véglegesen eldőlt a sorsom, mikor kiderült, hogy lehetséges az anyanyelvemen írni” (Biosca 2005). A saját anyanyelvi közeg irodalmi regiszterének megtalálása előtt Moncada festőként indult a művészi kifejezés útjain, gondolatai, érzései, emlékei képek formájában öltöttek testet. Attól kezdve, hogy a nyelvi emlékezet és a művészi képzelet összefonódása mondatokba volt képes rendezni a történeteket, Moncada rátalált a saját, hiteles kifejezőeszközére, s íróvá vált.

Jesús Moncada a még élő elbeszélő hagyomány iránt érdeklődött az antropológus, a néprajztudós, a történész kíváncsiságával. Kisgyerekkorától fogva jegyezte fel magának az öreg hajósok, bányászok történeteit. Ezt a szóbeli kultúrát, az élő emlékezetet, s annak hordozóját, a történetek formáját kialakító, gazdag nyelvi kifejezőmódot Ebro-parti Homéroszként öntötte írott formába. Az egyik interjúban úgy nyilatkozott, hogy „a modernitás korában a nyelv nem egyszerűen csak változik, hanem leegyszerűsödik, elszegényedik, uniformizálódik, mivel az emberek a modern technológiák (rádió, televízió, majd a telefon és az internet) korában sokkal kevesebbet beszélnek”⁹, kevésbé lakják be nyelvi emlékezetük tájait, következésképpen megszűnik a történetmondói közeg. R. G. Collingwood oxfordi történész és filozófiaprofesszor meghatározásában a történész elsősorban történetmondó, s történelmi érzéke az a képesség, amely segítségére van abban, hogy az események tömegéből értelmezhető történetet tud alkotni (White 1997, 73). Jesús Moncada a régi történetmondók örökösének¹⁰ tartotta magát, aki rendelkezik a közösségi emlékezet fenntartói-

9 1989-02-01 *Serra d'Or 351* – Aproximación a la obra de Jesús Moncada, Mercè Biosca.

10 1989-10-22 *El Día de Aragón – Imán*- Sólo soy un contador de historias, Anton Castro; 1997-10-01 *Regió7* – Sempre he estat un narrador nat – Drama i ironia, Josep Gras.

nak mágikus képességével, aki beleszületett a történetmondói hagyományba, s megtapasztalta az eltűnését is. A hagyományban élés számára két fontos változás regisztrálását tette lehetővé: 1. eltűnik a szóbeli kultúra, ami az emlékezetben fenntartott szórakoztató és tanító történetek útján közvetlen szolgáltatott kultúrát és információt; 2. elszegényedik ennek formája, nyelvi hordozója. Moncada ugyanazt a változást regisztrálta az 1980-as, 90-es évek Spanyolországában, amit Pierre Nora történész ugyanebben a korszakban Franciaországban: a közösségekben megszűnt az élő hagyomány által fenntartott emlékezet, a *les milieux de mémoire*, vagyis azok a közegek, ahol az emlékezés a mindennapi tapasztalat része, s marad helyettük a *les lieux de mémoire*, vagyis azok a helyek, amelyek körül a történelem kikristályosítja a társadalom mozdulatlan emlékezetét, azaz tudománnyá válik (Nora 2010, 13). A nyelv „legmagasabb” regiszterét, poétikai funkcióját használó művész által világosan érzékelt nyelvi emlékezetvesztés tehát egy nagyobb, általánosabb emlékezetvesztés- folyamat része. Moncada ábrázolásában irodalmi emlékezhellyé rögzült az egykor élő, aktív hatóerő, a régi kisváros kollektív emlékezeti *millieux*-je.

A kritika szintén gyakran kiemeli a Pere Calders által is hangsúlyozott moncadai érdemet, hogy bár egy Isten háta mögötti, ismeretlen hely ábrázolására vállalkozott, mégsem esik a folklorizmus és a lokalizmus csapdájába. Sok kifejezést, fordulatot, frazeologizmust használ, amelyek a nyugati katalánban és annak is a mequinensai változatában élnek, de sosem a nyomtatás általi megőrzés vágyától indítatva, hanem tökéletes stílusérzékkel úgy kontextusba helyezve, hogy az olvasó megérti és örömet leli egyelőre addig ismeretlen nyelvi kincstár felfedezésében (Vidal-Folch 1985). Amikor egy riporter az általa alkalmazott gazdag szókinccsel kapcsolatban faggatja, s lelkesen megvallja, hogy könyvei olvastán az az érzése, hogy a katalánok nem ismerik eléggé a nyelvüket, Jesús Moncada szerényen csak annyit mond, hogy neki sosem volt célja nyelvészeti ásatásokat végezni, vagy valamiféle archaikus katalánt a holtából feltámasztani, s nem az ő hibája, hogy Mequinensában még használják ezeket a kifejezéseket.¹¹

Legjobb példa erre maga az első regény, *A folyók városa* eredeti regénycíme, a *Camí de sirga*, ami talány volt az olvasóközönség számára, és fontos döntéshozatal a Magrana Kiadó igazgatója részéről, aki szintén akkor látta először ezt a folyami hajózás szakszókincsébe tartozó terminust, amikor Moncada letette eléje a regény kéziratát. A *sirga* a vontatókötél neve, a *camí de sirga* pedig az a folyóval párhuzamosan haladó part menti ösvény, melynek vonalvezetését tiszteletben kellett tartani mindenkinek, az akadályokat el kellett távolítani róla, szent és sérthetetlen volt, mert kedvezőtlen széljárás esetén ez biztosította az

11 Capital Humà TVE2 http://www.jesusmoncada.cat/?page_id=155, (2017. máj. 22.)

árral szemben haladó hajók mozgását. Kezdetben emberi, majd az első világháború idejétől kezdődően állati erővel történt a vontatás egy igen erős, nehéz kötél, a *sirga* segítségével. Ennek a kötélnak a nevéből képzett ige jelentése katalánul: fáradtságos, kemény munkát végezni. Jesús Moncada első regényének címe kockázatos kísérlet volt, amely beépítette a katalán nyelvi emlékezet egy különleges mozaikdarabkáját az irodalmi köztudatba.

A regény címe magyarul *A folyók városa*, ami a folyók ritmusában élő, és erejüket tisztelő Mequinensa ideáját igyekszik visszaadni, melyről az író, aki városát beleírta az irodalmi emlékezetbe, a következőt mondta: „A folyók és a hajózás szinte varázslatos világa volt a régi Mequinensa. Az Ebrót már Zaragozában sem értettem, más volt, nem hajózták.”¹² Azok a katalánok, akik nem olvasták Jesús Moncadát, nem tudják, mit jelent a *camí de sirga*, amit jól illusztrál az író halálának évében (2005) a katalán *La Vanguardia* egyik beküldhető rejtélyfeladványának a kérdése: Mi a *sirga*? a) éltes korú özvegyasszony; b) hajóvontató kötél; c) harcsafogáshoz használatos speciális horog.¹³ Mára a regényben megjelenített várostörténet által a művelt köztudatba beépült a folyami hajózás letűnt világának mítosza. Erre utal például az is, hogy a *Sirga* ma egy kortárs zenei fesztivál neve Tortosában, mely a Terres de l’Ebre városainak összefogásával indult 2015-ben, ami a szó poétikai regiszterben történő meghonosodására utal. A folyami hajózási kultúrával szintén nem rendelkező spanyolok sem ismerik a *camino de sirga* jelentését. Manuel José de Lara Ródenas professzor, az Huelvai Egyetem történésze a regény kapcsán folytatott levelezésünkben azt írta, „mikor megláttam a *camino de sirga* kifejezést, meg se fordult a fejemben, hogy köze lehet a folyókhoz”. Amikor a könyvtári katalógusban kereste a regényt, nagy meglepetéssel látta, hogy egy huelvai költő is írt ezen a címen egy háromszáz oldalas verseskötetet (José Luis Vázquez de Zafra, *Camino de sirga*, Madrid, 1952, második kiadás Huelva, 1964). Erről, a hosszú évek óta Huelva hely- és kultúrtörténetét kutató professzornak egyáltalán nem volt tudomása. Az előszóban a kötetet ismertető kritikus, Federico Carlos Sainz de Robles a címválasztással kapcsolatban kétszer is megjegyzi, hogy nem tetszik neki, ami valószínűleg a *camino de sirga* kifejezés ismeretlenségének következménye. Jesús Moncada megbízott a fordítóiban, és szabad kezet adott nekik a cím fordításakor is. Véleménye szerint „[a] pedáns fordító kártékonyabb, mint a jégeső, az illet le kéne csukni, mint hamisítót”.¹⁴ Az eredetihez hasonló folyami hajózási kultúrával nem rendelkező nyelvek fordítói közül többen más képet közvetítenek a

12 1989-02-01 *Serra d’Or 351* – Aproximació a la obra de Jesús Moncada, Mercè Biosca

13 2005-12-07 *La Vanguardia* – Concurso Què és una sirga?

14 2004-02-01 *l’Avenç* La memòria d’un món negat, Josep M. Muñoz

címben, *Die Versinkende Stadt* (ford. Willi Zurbrüggen); *Les Bateliers de l'Èbre*, majd a 2. kiadás *Le testament de l'Èbre* (ford. Bernard Lesfargues); *Il testamento dei fiume* (ford. Simone Bertelegni); *Srušeni grad* (ford. Igor Marojević); *Riuri care duc in cer.* (ford. Mianda Cioba) etc. A regény tartalma, stílusa és hangulata véleményem szerint a szlovén fordító, Simona Skrabec *Proti toku (Ár ellen)* verziójában fejeződik ki legszebben, mely jól jellemzi az irodalmi motivációból született emlékmunka fáradságos alkotói folyamatát is. Amit az író stílusérzéke, nyelvi gazdagsága és fogadó közege lehetővé tesz egy nyelven, az korántsem biztos, hogy általános szabályokba foglalható jó megoldás más nyelvek esetében. Mint a címfordítás példái mutatják, a fordítók nyelvi tudása, élettere és stílusérzéke, valamint a célnyelvi közösség tapasztalata szintén fontos szereplők az átadás folyamatában.

A regény címének bravúrja ellenére igaz az a nyelvészek által megállapított tény, hogy Moncada normatív nyelvet használ, és tartózkodik a dialektális formák alkalmazásától. Mint mondja, ő nem a mequinensaiaknak ír, s nem is a barcelonaiaknak vagy a katalánoknak, hanem csak úgy egyszerűen ír, mert író, és mert megtalálta az a téma, amit el akar mesélni.¹⁵ Vagyis mindenkinek ír, és erre a legalkalmasabb egy univerzális nyelv, az irodalmi standard nyelv, nem pedig a kevesek számára érthető dialektus. Moncada minden regényét több változatban készítette el, *A folyók városa* 6, a *La galeria de les estàtues* 7, az *Estremida memòria* pedig 13 egymást követő változatban jutott el a végső formáig (Biosca et al. 2005, 34). Moncada addig finomította a szövegeket, míg meg nem találta a leginkább odaillő, legkifejezőbb és legpontosabb kifejezést, amelyet azonban hajlandó volt kicserélni, ha a korrektor úgy ítélte jónak a normatíva érdekében. Műveit a lehető legtágabb nyelvi univerzumba akarta helyezni, ezért normatív irodalmi nyelven írt, mert tisztában volt vele, hogy egy politikai egység nélküli nyelvet, kultúrát csakis az egységesítő szabály tisztelete és követése tarthat meg. Saussure mondja, hogy ha egy nyelvet magára hagyunk, akkor az dialektusra, és azok végtelen sok aldialektusára bomlik. A civilizáció magasabb fokán az irodalmi nyelvnek nagyon fontos összetartó és jelkép értékű szerepe van, mert az a közösség által választott, közvetítő nyelv szerepét betöltő nyelvjárás művészi manifesztációja. A katalán esetében ez a választott nyelvjárás a központi katalán dialektus, mely Pompeu Fabra rendszeralkotó tudósi munkájának következményeképp 1913-tól kezdve tölti be a norma szerepét, melyhez 1932-ben csatlakozott Valencia is, s így született meg a valenciai dialektális változatokkal bővített *Normes de Castelló*.

A katalánt az különbözteti meg a többi civilizált nyelvtől, hogy nem rendelkezik hivatalos államnyelvi státusszal, ezért minden beszélője kétnyelvű. Demog-

---

15 TV3 Crònica de lletres 1988 http://www.jesusmoncada.cat/?page_id=155 (2017. máj. 22.)

ráfiailag gyenge nyelv, egy hatalmas világnyelv, a spanyol árnyékában, amelynek használatával minden elérhető, ami szükséges az élethez Katalóniában vagy a Països Catalans területein. Ez alól a törvényszerűség alól a családi és magánélet területén kívül talán csak egy kivétel van: a katalán irodalom, amely kizárólag spanyol tudással nem elérhető. A két nyelv rokonsága és a spanyol erős hatása miatt a katalán irodalmi, és hivatalos alkalmazása során gyakran találkozunk a purizmus és a nyelvvédelem jelenségével. Az irodalmi nyelv így a korrektorok munkája nyomán autentikusan katalánabbá, ám egyben konvencionálisabbá is válik. A diktatúra évei alatt a katalán használatának tilalmával nagyon nagyra nőtt a beszélt nyelv és az irodalmi nyelv közti távolság, s így egyik sem fejthette ki a másikra kölcsönös jótékony hatását. Az irodalmi nyelvre az elefántcsonttoronyba zárkózás, a hétköznapi nyelvre pedig főleg a nagyvárosokban és a tömegkommunikáció megjelenése óta az elspanyolosodás vált jellemzővé. Pedig a jó irodalom létezéséhez elengedhetetlenül szükséges nemcsak a jó író, hanem az értő és érdeklődő olvasóközönség is. Az irodalom nem önmagáért való dolog, egy közösséghez szól, az ő emlékezetüket/identitásukat őrzi, ezért aztán érthető az a törekvés, hogy az irodalom nyelvét a használatban levő nyelvhez igazítsák. A katalánul írók esetében azonban, főleg abban az időszakban, amikor a katalán még nem volt az iskolai oktatás alapnyelve, s a normát csak azon kevesek tisztelték, akik egyáltalán ismerték, az élő nyelv beemelése az irodalmi nyelvbe, a helytelen vagy elspanyolosodott változat beemelésével lehetett egyenlő. A katalán nyelvi norma betartását tehát a purista álláspontot képviselő korrektorok biztosították és biztosítják ma is, bár korszakonként változó elnevezéssel (corrector, assessor lingüístic, editor) és megítéléssel (Mir 2003). Az élő nyelv védelmezése azonban a „halott grammatikával” szemben több hívet is számlált a katalán írók közt, Joan Sales *Csalóka dicsősége (Incerta glòria)* című nagyregényének bevezetőjében így ír erről:

[...] az irodalmi művek, amelyek a jelenünk hangulatát és figuráit akarják ábrázolni, nem íródhatnak úgy, mint egy nyelvtani gyakorlatgyűjtemény, hanem a mai élő nyelvet kell tükrözniük [...], ha a nyelvtani útmutatókban vagy szótárakban még nem található változatokat alkalmaz, (a szerző, ez) szándéka szerint való [...], ha egy akadémiai körökben elfogadott szó nem egészen odaillő, túl keresett vagy archaikus lenne (Vallverdú 1968, 136).

Az anyanyelv ismeretének legmagasabb szintje az irodalmi nyelvhasználat, amikor az írók az alkotás során maguk is formálják, alakítják, változtatják, bővítik a munkaeszközüket. Pompeu Fabra, a katalán nyelvi normatíva kidolgozója a nyelv sorsának és formájának változtatásában nagy szerepet szánt a nemzet tollforgatóinak: Egy írástudónak az a feladata, hogy gazdagítsa a nyelvet a filo-

lógusok által szolgáltatott alapanyag felhasználásával, ami igen finom válogatást igénylő munka, mert nem minden archaizmus elfogadható, és még kevésbé lehet az minden tájnyelvi szó és kifejezés (Mir 2003, 236). Amint a gyakorlati nyelvész és nagy hatású valenciai esszéista, Joan Fuster írta, a katalán íróknak első számú kötelessége, hogy olvastassa magát (Fuster 1994), vagyis olyan érdeklődést váltson ki a katalánul olvasók táborában, ami ellenállhatatlanul olvasásra készíti őket, s ily módon hozzájárul anyanyelvi analfabetizmusuk felszámolásához és kultúrájuk stabilizálásához. Ehhez természetesen meg kell találni az ideális középutat az olvashatóság és a minőség közt. Jesús Moncada a puristák és realisták vitájában azon az állásponton volt, hogy nem szabad a közönséghez igazítani az író nyelvezetét, hiszen mindig lesz egy alacsonyabb fokozat, aki nem érti a csökkentett változatot sem. Az író nem nyelvi modellt választ, hanem témát, és a téma diktálja azt a nyelvi modellt, amelyben megírható (Farré 2014).

Moncada választott nyelvi univerzumán belül a legteljesebb költői szabadsággal írt, s nem érezte szükségét, hogy direkt nyelvi eszközöket megragadva építsen valóságot, s a nyelvi egység szétesésével fenyegető technikával jelezze, ki beszél spanyolul, ki katalánul, ki dialektusban. A katalán irodalom esetében a valóság tükrözésének nyelvi-hitelességi kérdése a katalán nyelv szociolingvisztikai problémáit jelzi, ami kikerülhetetlen a nagyvárosok kontextusában. Miquel de Palol író szerint a legszebb katalán nyelvet Baltasar Porcel és Jesús Moncada műveiben találjuk, s félelmének ad hangot, miszerint egyre szegényebb a nyelv, Barcelonában nem születik semmi új, hiszen ott csak az emberek 30%-a beszél katalánul.¹⁶ Moncada a katalán metropolisz kulturális pezsgése hatására talált rá nyelvére, melynek forrása azonban a kommunikációs forradalom előtti szülőváros, ahol a víztározók építéséig nem volt bevándorlás, s a közösség egésze ugyanabban a nyelvi hazában élt. Egy kritikus szavaival „Moncada többet tett a katalán irodalomért, mint bármelyik kampány”¹⁷, méghozzá annak a feladatnak a felvállalásával, amelyet Pompeu Fabra az íróknak szánt. Moncada regényeinek nyelve arányosan tartalmaz ismeretlen, különleges és elfeledett szavakat, szóképeket, nyelvi fordulatokat, melyek azonban a kontextusból mindig értelmezhetők. Így tanít, s építi be a művelt köztudatba a nyelvi emlékezet elveszett elemeit. Művei gazdag anyagot szolgáltatnak a nyelvészeti kutatásokhoz, az első kötet már megjelent a háromkötetesre tervezett frazeológiai szótárból (Biosca et al. 2015), mely a Moncada által felgyűjtött és alkalmazott kifejezések tára. „Az irodalom a feledés elleni küzdelem” – vallja Josep Pla, a 20. század legtermékenyebb, legolvasottabb katalán írója, ami a katalán irodalom esetében a nyelvi és irodalmi jelentésen túl szimbolikus, identitásmegerősítő többletjelentést is hordoz.

16 2003-02-16 *Segre* – El català desafina, Anna Sáez.

17 2005-06-14 *El Periódico de Catalunya* – Moncada ha fet més per la literatura catalana que qualsevol campanya, Ernest Folch.

Irodalom

- Acín, Ramón (dir.). 2005. *Jesús Moncada, Su universo literario*. 47–61. Zaragoza: Gobierno de Aragón–Ayuntamiento de Mequinzenza.
- Alexandre, Víctor. 2003. *Yo no soy español*. Barcelona: Deria Editors.
- Anderle Ádám. 1985. *Megosztott Hispánia*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Biosca, Mercè. 2005. „El riu de la memòria”. In Acín, Ramón (dir.) *Jesús Moncada, Su universo literario*. 27–39. Zaragoza: Gobierno de Aragón, Ayuntamiento de Mequinzenza.
- Biosca, Mercè–Cornadó, M. Pau–Morvay, Károly. 2015. *Aportacions de Jesús Moncada a la fraseologia catalana, vol. I*. Lleida: Pagès Editors.
- Calders, Pere. 2004. Pròleg, Jesús Moncada, *Històries de la mà esquerra*. Barcelona: Edicions 62.
- Fabra, Pompeu. 1980. Els escriptors actuals i la depuració del llenguatge. 143. dins *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62.
- Farré Badia, Laura. 2014. Normativa i estil a Estremida memòria de Jesús Moncada. *Treball final del Màster en Assessorament Lingüístic*, Gestió del Multilingüisme i Serveis Editorials. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Fuster, Joan. 1994. *Escrips sobre la llengua*, Barcelona: Joies de paper alter pirene.
- Mir, Anna. 2003. Correctors, assessors, lingüistes. <https://www.raco.cat/index.php/LlenguaLiteratura/article/.../203159>
- Moncada, Jesús. 2012. *Balkézről jött történetek*, ford. Nemes Krisztina. Budapest: L'Harmattan.
- Moncada, Jesús. 2013. *A folyók városa*, ford. Nemes Krisztina. Budapest: L'Harmattan.
- Moret, Xavier. 2005. *Jesús Moncada, La passió per escriure, Retrats*. Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana.
- Muñoz, Josep M. 2005. La memòria d'un món negat, in Acín, Ramón (dir.). *Jesús Moncada, Su universo literario*. 47–61. Zaragoza. Gobierno de Aragón, Ayuntamiento de Mequinzenza.
- Nora, Pierre (dir.). 2010. *Emlékezet és történelem között*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Sirga festival <https://surtdecasa.cat/ebre/agenda/sirga-festival> (2018. okt. 24.)
- Vallverdú, Francesc. 1968. *L'Escriptor català i el problema de la llengua*. Barcelona: Edicions 62. Llibres a l'abast.
- Vidal-Folch, Estanislau. 1985. Ocupeu una cadira al Cafè de la Granota. *El País*.
- Vilardell Domènech, Laura. 2011. Una aproximació a la col·lecció “Isard”. In *La traducció i el món editorial de postguerra*. 253–272. Barcelona: Punctum & Trilcat.
- White, Hayden. 1997. *A történelem terhe*. Budapest: Osiris.

Krisztina NEMES

LINGUISTIC MEMORY IN MEQUINENSA-MYTH

Resurrected Words

The intimate relationship between language and reality is most likely to be discovered in the poetic register of the language. Our linguistic memory carries the images we have of the world, and when certain worlds - lifestyles, professions, landscapes, etc. - disappear, the words we use to describe them disappear with them too. My paper presents the example of a contemporary Catalan memory novel to illustrate how literature can create, guard and resuscitate the linguistic universe of former worlds. The literary language of Jesús Moncada, a writer of Aragonian origin, is a good example of the impact of linguistic normative on the language use of a writer who writes on a stateless nation's language, and vice versa of the influence of a high-level literary work on normative language. Native language literature has an important meaning and symbolic value for stateless nations, as it allows the international recognition of the linguistic homeland through translations.

Keywords: national and linguistic memory, Catalan literature, diglossia, literary normative language

Kristina NEMEŠ

JEZIČKO SEĆANJE U MITU O MEKINENSI

Vaskrsle reči

Intimna spona između jezika i stvarnosti najviše je uočljiva u poetskom registru jezika. Naše jezičko sećanje nosi u sebi sliku sveta koju smo stvorili, a nestajanjem svetova iz govora se gube one reči koje su označavale minule načine života, struke, predele. Moj rad na primeru jednog katalonskog romana-memoara predstavlja u kolikoj meri je književnost sposobna za očuvanje i oživljavanje jezičkog univerzuma nekadašnjih svetova. Jesus Moncada [Jesús Moncada], autor poreklom iz Aragonije može da posluži kao primer toga, kakav uticaj ume da vrši jezička normativa na jednog pisca koji stvara na jeziku koji nema svoju državu, i obrnuto, kakav uticaj može da ima jedno delo visokog nivoa na normativan jezik. Književnost pisana na maternjem jeziku u slučaju jezika bez države ima simboličku vrednost, jer prevodi ove književnosti omogućavaju međunarodno priznanje jezičke domovine.

Ključne reči: nacionalno-jezičko pamćenje, katalonska književnost, diglosija, normativni književni jezik